

ירושלים
אלול תשפ"ה

גְּלִיָּה קְלָנְזוֹן

דְּרָכֵי יְהוּדִי

לה' יש את התוכניות שלו לגבי העם הנבחר שלו.
למרות קשיים בלתי נתפסים, אבדות גדולות ויסורים עצומים –
השרשרת של המשפחה שלנו לא נקטעה, אלא פורחת!

סיפור על זיכרון, שרשרת שאינה נקטעת

ירושלים
אלול תשפ"ה

בעז"ה הספר הזה תורגם מרוסית לעברית. אני מודה למשפחה שלי על התמיכה הגדולה שנתנו לי בעבודה הזאת. תודה מיוחדת לאחותי לָנָה, שבמסירות ובדייקנות בדקה את הספר כולו, ולבתי אַרְיָה על הליווי והתמיכה לאורך כל הדרך.

הדורות הבאים היקרים שלי!

ה'דרכון היהודי' שלי הוא לא ביוגרפיה שלי.

נולדתי וגדלתי במקום ובזמן שבהם להיות יהודי היה פשוט אסור.

נאסרה השפה, נאסרו הזיכרונות, המסורות, התרבות,

את המילה עצמה "יהודי" פחדו לומר בקול.

השרשרת הרצופה של כל הדורות הקודמים שלי פשוט נשברה.

החוליה של הדור שלי הייתה אמורה להיעלם...

אבל להי יש את התוכניות שלו לגבי העם הנבחר שלו.

למרות קשיים בלתי נתפסים, אבדות גדולות ויסורים עצומים –

השרשרת של המשפחה שלנו לא נקטעה, אלא פורחת!

אם תצליחו להתייחס לכתוב כאן כאל חיים אנושיים,

ואם תדמינו את עצמכם במצבים שמתוארים כאן – מעניין איך הייתם פועלים? (((

אבל לכל אחד בחיים שלו יש את המצבים שלו.

תהיו תמיד שמחים וגאים שאתם יהודים! ודעו:

כל מכם בשרשרת הזאת מקרבת אותנו אל המשיח –

אל הזמן שבו שמחה ואור ימלאו את כל העולם.

_הדרכון היהודי שלי נכתב ברוסית בטאלין בין השנים 2010–2014, לפני העלייה שלי -

מבט, שקפה והבנה של השנים ההן.

© גליה קלנזון, 2025

ליצירת קשר: galia.kelenzon@gmail.com

נולדתי ב'ו' באלול ה'תשי"ד (ב-4 בספטמבר 1954) בעיירה קטנה באוקראינה בשם נובוגרד-וולנינסקי שבמחוז ז'יטומיר. השם ההיסטורי של העיר וְוֵינְאָגֶל, השם היהודי – וְוֵינְוִיל. זו עיר ידועה והיא מולדתם של חסידי וְוֵינְוִיל.

ברחוב שלנו, במרכז בנובוגרד, גרו רק יהודים.

הוריי – אמי, אֶלֶה קְלֵנְזוֹן (שם נעורים: מְלֵנְבוֹיִם), ואבי, שעייה קְלֵנְזוֹן – נולדו שניהם באוקראינה. אמא נולדה בעיר סלאוּוּטָה שבמחוז חמלניצקי. אמא סיפרה שחייה בצעירותה לא היו קלים. אביה, הרשל, נפטר עוד לפני המלחמה, ואָמָה, גיטל, נאלצה לגדל לבדה שלושה ילדים – לאמא היו שני אחים. ילדותם ונעוריהם של הוריי עברו בתקופת מלחמת העולם השנייה.

מצאתי את השורות הבאות בארכיון של "יד ושם":

השמדת יהדות אוקראינה – אחת הפרשות האימות בשואה. מהקהילות היהודיות הגדולות נותרו רק בורות, אפר וחורבות. זה גם היה גורלה של אחת הערים היהודיות ביותר באוקראינה – ז'יטומיר. לפני המלחמה זו הייתה עיר יהודית רבת אוכלוסין.

לפי הארכיונים, בתקופת הכיבוש רצחו הנאצים ועוזריהם 75 אלף יהודים במחוז ז'יטומיר. מספר זה אינו כולל את הפליטים היהודים שברחו מתחילת המלחמה ממערב אוקראינה... בכל רחבי אוקראינה נורו למוות ונרצחו יותר ממיליון וחצי יהודים. הנאצים ידעו היטב איזה רשע הם עושים. אחרי שהם ירו ביהודים, הם גררו למקום הזה שבויי מלחמה, שהיו צריכים לשרוף את הגופות, לטאטא את כל העקבות...

הרבה מאוד שמות של יהודים שנהרגו לא הצליחו לאתר עד עכשיו... עשרות אלפים, מיליון וחצי – מספרים יבשים שמסתירים את פני האנשים. לכל אדם יש שם, לכל אדם יש גורל.

באזור שבו נולדתי יש יערות יפים. ביולי 1941, בכל יום הוצאו להורג מאות יהודים שם.

לכל בני המשפחה של אבא ושל אמא החיים היו מרוסקים: מי שנהרג בגטו, מי שנאלץ להתפנות, וכשנגמרה המלחמה כבר לא היה לאן לחזור – הבתים שלהם היו הרוסים, רבים נשארו יתומים, חלק נחשבים נעדרים...

כאשר פרצה המלחמה, אמי הייתה בת 14. היא תמיד סיפרה שבגלל המלחמה היא כך נשארה עם השכלה לא מלאה, למרות שחלומה היה לקבל השכלה גבוהה.

עם תחילת המלחמה גויס אחיה הבכור לזר לצבא, וסבתי יחד עם אמא ואחיה הצעיר שרוליק פונו לאזור הוולגה, למחוז אסטרחאן.

בגלל הקשיים, סבתא גיטל נפטרה שם, ואמא נותרה יתומה.

אחיה הקטן שרוליק הועבר לבית יתומים. מה עלה בגורלו – לא נודע עד היום, למרות שנעשו ניסיונות לאתרו לאחר המלחמה. כשאחיה הגדול לזר חזר מהמלחמה וגילה היכן

אחותו נמצאת, הוא מיד נסע לשם כדי להביא אותה לסלאוטה. לצערי, אין לי אפילו תמונה אחת, מסמך כלשהו או משהו אחר מהוריהם של אמי – הרשל וגיטל. מאוחר יותר מצאו שידוך לאמי – לאבי. הם נישאו, ואמא עברה לגור עם משפחת אבא לְנוּבוֹגְרָדְוּוֹלִינְסְקִי.

כששאלתי את אמא אם שמרו על מסורת יהודית לפני המלחמה, היא תמיד סיפרה שבסלאוטה התקיימו חיים יהודיים מלאים, ושאפילו לא שאלו את עצמם – הם פשוט חיו כיהודים. בסלאוטה חיו הרבה יהודים, ומשפחתה גרה לא רחוק ממשפחת הרב מקומי. אחת הבנות של הרב הייתה חברה של אמא.

את ההורים של אבא שלי הספקתי להכיר — כשהייתי קטנה, הם עוד היו בחיים. את סבא חיים איני זוכרת כלל – לא הייתי בת שנתיים כשנפטר (יהי זכרו ברוך). במשפחתנו שמורה תמונה ישנה: סבא עם זקן, חובש קרטוז (כובע שנהגו ללבוש באוקראינה), וסבתא – אישה יהודייה יפה עם מטפחת שבת על ראשה.

ובכל זאת, אני זוכרת איך סבא חיים נדנד אותי על ידיו: "אי לא-לולי, גֶּלְקֶע, מִיר זול זיין פֶּאר גֶּלְקֶע..." ואולי זה רק סיפור שאמא סיפרה לי שוב ושוב?.. ונדמה לי שהמשיכה העמוקה שלי לכל דבר יהודי באה מסבא חיים. ואגב, מקרה לא שגרת קרה לי ממש לפני העלייה. בסוף התקופה שלי בחברת הביטוח עשו לי מסיבת פרידה. כל אחד ניגש, אמר מילה חמה, איחל משהו לעתיד. ואז, ממש בסוף, ניגשת אליי אחת העובדות ו... פתאום

מתחילה לשיר: "אי לא-לו-לי, גְלִקְלָע, מִיר זָאָל זַיִן פֶּאַר גְלִקְלָע...": ((:)) נשארתי המומה. לא הבנתי איפה אני נמצאת ומה קורה פה. ועוד דבר — היא בכלל לא יהודייה, והיא שרה בידיש! מאיפה היא יודעת את זה?! הרי מעולם לא סיפרתי לה כלום על עצמי... ועוד "צירוף מקרים" כל-כך מוזר: השבת האחרונה שלי באסטוניה חלה בדיוק ביום היארצייט של סבא חיים! וכאילו הכול התחבר לי פתאום — הרגשתי שאני מקבלת חיזוק מיוחד לעשות את הצעד הזה, דווקא עכשיו לעלות לארץ. ככה סבא חיים ממש מוביל אותי בחיים.

אמא סיפרה שסבא חיים זכה לכבוד ולהערכה רבה בנובוגֶרד־וֹוֶליֶנְסְקִי. לאחר המלחמה לא נותר בית כנסת בעיר. סבא חיים קנה בית שבו יכלו יהודים להתאסף ולקיים תפילות. הוא גם ניהל את התפילות והיה סמכות רוחנית עליונה — הן בענייני הלכה ותורה והן בענייני החיים. גם כשכבר לא היה מסוגל לקום מהמיטה, היו היהודים באים לביתו כדי שיהיה מניין. בלווייתו השתתפו כל יהודי נובוגֶרד־וֹוֶליֶנְסְקִי — ולא רק יהודים.

לא מזמן נמצאו בארכיון מסמכים המעידים על קניית הבית. המסמכים כתובים באוקראינית, אך הם מספרים על מקום שנרכש לא למגורים, אלא כדי שחיי היהודים על פי חוקי התורה לא ייעלמו מחייהם — כדי שיהיה להם מקום שבו יוכלו להתכנס, להתפלל ולתמוך זה בזה. כמה זה היה נחוץ כל-כך ליהודים אחרי השואה!

לפי המסמך השני, סבי, חיים בן פינחס קלנזון, היה יו"ר הקהילה הדתית היהודית בנובוגֶרד־וֹוֶליֶנְסְקִי. מאחר שבאותם ימים, בשנות הארבעים של המאה העשרים, כבר נאסרו בתי כנסת ורבנים בברית-המועצות, פירוש הדבר שסבי שימש גם כרב הקהילה. ואז מתבהר עוד יותר מה שאמא סיפרה על סבא.

К о п і я

Другий примірник має силу оригіналу

Д О Г О В І Р

КУПИВІ І-ПРОДАЛУ ІДЕАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ ДОВОЛОДІННЯ

м. Новоград-Волинськ. Тисяча дев'яťсот п'ятдесятого року квітня 18 дня. Ми, нижчепідписані громадянини Імемельгісер Бенямін Янкевич, з одного боку, і виконувачі обов'язки голови Новоград-Волинської релігійної громади Іудейського культу, що діє на підставі розпорядження Уповноваженого по справах релігійних культів по Житомирській області від 11.IV-1950 року, Кемензон Хаїм Пінхусович, з другого боку, склали цей договір про наступнє :

І. Я. Імемельгісер Бенямін Янкевич, Продав Новоград-Волинський релігійній громаді Іудейського культу, в особі Кемензона Хаїма Пінхусовича, права на південну половину доволодіння, що

22

С П Р А В К А.

апрель 1948 г.
№ 43
г. Житомир

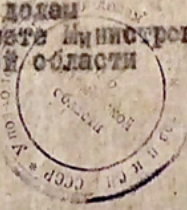
Выдана настоящая справка Иудейской религиозной общине г. Новоград-Волинский Житомирской области в том, что ей разрешается приобрести дом для использования под молитвенное здание путем покупки или аренды на срок 3-5 лет.

Одновременно удостоверяю, что вышеуказанная община зарегистрирована в установленном законом порядке и ее председателем является Кемензон Хаим Пинхусович

Настоящая справка выдана для представления в материальную контору и действительная до 20 апреля 1948 года.

Уполномоченный Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Житомирской области

Билет Б. Шевченко

על מצבתו של סבי חקוקות מילים פשוטות. האבן שותקת, אך מילים מספרות מי הוא היה.

לסבתי, אמו של אבי, קראו פְּרוּכָה. אני תמיד זוכרת שבשנת 1991 הוריי ואחותי עלו לישראל, ולא היה בינינו קשר זמן רב. גרתי אז בטאלין. עדיין לא היה לנו טלפון – היה מחסור (: ורק חודש לאחר מכן אחותי הצליחה לספר לי עליהם.

היא התקשרה אליי לעבודה. תדמיינו את עצמכם ב-1991, נפרדים מהמשפחה שלכם במחשבה שזה לנצח... ופתאום הם מתקשרים "מהעולם הבא"!!! ואז בעבודה קוראים לי לטלפון ואומרים: "מתקשרים אלייך מישראל!" במחלקה שלי בעבודה הייתי היהודייה היחידה. כשרצתי לטלפון, צרחתי: "הלו, אתם חיים?!!!" ואחותי ענתה לי: "את יודעת,

מסתבר שְׁשִׁיָּה בעברית פירושו מתנת ה', ברוכה היא ברכה, וחיים הוא חיים!" (: ככה היינו אז — פשוט בורים. חוץ מזה שאנחנו יהודים, לא ידענו כלום.

אני זוכרת היטב את סבתא ברוכה (זכרה לברכה). סבתא נפטרה כשהייתי כבר בגיל בוגר.

משפחת אבא הייתה שומרת בקפדנות על מסורת יהודית. סבתא, שבקושי יכלה ללכת, מעולם לא עברה על חוקי כשרות. לעיתים קרובות שמעתי בבית: "דאָס איז טרַף".

כשפרצה המלחמה, אבא, שהיה בן יחיד במשפחה, שירת בצבא האדום. הוא כבר עמד להשתחרר, אך נשלח לחזית. סבתא לא ישנה לילות מרוב דאגה – הוא היה בנה היחיד, והיא לא יכלה ללדת עוד ילדים, כי לאחר לידתו נגרם לה בקע... היא התפללה ימים וליילות: "נאָר אַז ער זאָל צוריקקומען, גוטעניו, ווי ער וועט ניט זיין — נאָר אַז ער זאָל צוריקקומען..."

סבתא ממש הרגישה היכן היה בנה – אבא הגיע לחזית סטלינגרד. אני מקווה שכולם יודעים איזה מקום קריטי זה היה במלחמה ההיא...

כשהייתי שואלת את אבא על זה, הוא תמיד היה אומר רק את זה: "התקבלה פקודה: אבן אחר אבן! בית אחר בית! רחוב אחר רחוב!... לא לסגת!!!... מקדימה הגרמנים יורים, מאחורה — 'שלנו'..." אבא חזר מהמלחמה בלי יד ימין...

"במזל שלוו" — הוא נפצע כבר בימים הראשונים של קרב סטלינגרד. בבית החולים התחיל נמק. אז בבית החולים עוד לא הייתה אנטיביוטיקה שתעצור את הזיהום, ולכן היו צריכים לכרות את ידו... אבל התפילות של אמא שלו נענו — אבא חזר חי מהטבח ההוא.

אני זוכרת את סבתא יושבת ליד השולחן וקוראת בסידור – ואולי זה היה תהילים, היום כבר קשה לומר. על מסורת יהודית ויהדות היא כמעט לא סיפרה לי, אבל אני זוכרת היטב: סבתא תמיד הדליקה נרות שבת, ותמיד הייתה חלה על השולחן בשבת. במיוחד בשבילה הלך אבא (הוא היה אַ זייער גיטרייער זון) לשוחט כדי לשחוט עוף כשר. ולפעמים גם אני הלכתי לשוחט – בשנות ילדותי עוד היה שוחט בנובוגרד־וול־ינסקי.

בפסח אני זוכרת איך הוציאו מהארון הגדול את כלי הפסח היפים. סבתא הייתה מכינה מראש חזרת מגוררת עם סלק – כדי שהחזרת תעמוד עד הפסח תקבל טעם טוב... איזו אווירה חגיגית ירדה על הבית בזמן פסח!

עוד אני זוכרת שביום כיפור (אצלנו בבית אמרו "יום פִּיפֶּער" - הטעם על ההברה הראשונה) אבא לקח תרנגולת, סובב אותה מעל ראשי, אחר כך מעל ראשה של אחותי, ואמר את התפילה. אחר כך לקחו את התרנגולת לשוחט.

בחנוכה סבתא נתנה מטבעות קטנים — "חנוכה געלט". השפה המדוברת בבית הייתה יידיש.

ההורים שלי היו בשבילי דוגמה של הורות. כילדה זה נראה לי כל כך טבעי — היה נראה לי שזה פשוט לא יכול להיות אחר. למרות שאבא חי רוב חייו בלי יד ימין, הוא עבד כל חייו. וכל מה שהוא הרוויח היה בשביל המשפחה. הייתי בטוחה שככה זה אצל כל האבות היהודיים!

הקשר שלי עם אבא היה עמוק — גם מבחינה חיצונית וגם מבחינה רוחנית. קראו לי "שיע'ס טוקטער". היום, כשאני קוראת הרבה על יהדות, לפעמים נדמה לי שאבא היה אחד מן הצדיקים.

כמעט הגעתי לגיל בגרות כשיהודים סובייטים התחילו לאט-לאט להגר. אני זוכרת כמה אנשים שהיו באים לאבא ביקשו שלאחר נסיעתם אבא יאמר קדיש ביום היארצייט של קרוביהם, ושידאג גם לטיפול בקברים. רבים גם כתבו לו מארה"ב ומאירופה עם אותן בקשות.

אצל אבא הכל היה רשום, הכל נשמר בדיוקנות, והוא לא סירב לאף אחד. אבא כל חייו היה אסיר תודה לאדם שהיה טוב אליו אפילו פעם אחת, גם אם זה היה דבר שולי לגמרי. כאשר עלה לישראל ועד יומו האחרון (זכרו לברכה), יהודים שעלו מאוחר יותר היו זוכרים אותו ומעבירים לו דרישת שלום מנובוגרדוֹוֹלִינְסְקִי. אבא נשאר בזיכרון הטוב של אנשים רבים.

מהיום הראשון ועד יומו האחרון — כל עוד היה יכול ללכת בעצמו — אבא הלך לבית הכנסת לכל תפילה. בחגים הלכו אבא ואמא יחד לבית הכנסת. ובימים הראשונים לאחר העלייה הם נסעו לירושלים, לכותל.

אמא היקרה שלי הייתה באמת אידישע מאמע. בשביל הילדים שלה — זי פּאַרלאַפֿט אַלע וועגן — היא עשתה הכול, ולאחר מכן גם בשביל הנכדים.

עוד אני זוכרת איך אמא שלי תמיד הייתה מפייסת בין אנשים. אם ידעה שיש ריב בין אנשים, תמיד ניסתה להשכין שלום ביניהם. לפעמים זה אפילו הפך למצחיק — קרובי משפחה רחוקים, אח ואחות, תקשרו זה עם זה דרך אמא שלי...

כל קרובים שהגיעו לנובוגרדוֹוְלִינְסְקִי מרחוק אהבו מאוד להתארח אצלנו בבית, למרות שבאותה עיר היו להם קרובים מדרגה ראשונה. הסיבה הייתה פשוטה מאוד: "אפילו במלונות חמישה כוכבים לא אכלנו ארוחות כל כך טעימות, ולא ישנו במיטה עם מצעים לבנים כשלג, כמו אצל אָלֶה" – כך אמרו כולם. אמא פשוט זרחה מאושר!

אז זה נראה לי מובן מאליו – אוכל כזה טעים, אבל היום אני כל כך מבינה את הקרובים האלה (: מי שניסה אפילו פעם אחת את ה־גֶעֱבֶרֶאָטֶעֶנֶע ן'רְקוּה (צלי איטי) שלה, או את המרק הצח "יוך מיט די ליפן" שהכינה מעוף טרי שזה עתה נשחט – לעולם לא ישכח את הטעם הזה): היא תמיד ביקשה: "בבקשה, תנו לי תפריט, ואז אדע מה לבשל". ולא משנה עד כמה זה היה מסובך, לא משנה כמה מאוחר או מוקדם היה – היא קמה והכינה: מילינצע'ס, קרעפלעך... רוצה עם בשר? בבקשה. רוצה עם גבינה? בבקשה. רוצה עוד? בבקשה (:

כשהתגוררתי בנובוגרדוֹוְלִינְסְקִי לא היה שם בית כנסת. אבל אני זוכרת שבפסח אח של אמא לזר היה מביא מצות מסלאווטה – שם אפו אותן. היהודים בנובוגרדוֹוְלִינְסְקִי ידעו זאת, וקנו את המצות מאמא.

אמא דיברה בידיש חיה וצבעונית, מלאה בכיטויים, פתגמים, חרוזים ושירים – פולקלור יידישאי אמיתי! זו הייתה היידיש עם הגוון המקומי וההדהוד העדין של הדורות שעברו. בידיש שלה היו הרבה מילים מושאלות מהשפה הרוסית ומהשפה האוקראינית. לכל מקרה היה לה מה לומר – בדיוק, בחכמה או בהומור – במילים שהגיעו אליה מן הבית, מן החצר, ומן הזיכרון הקולקטיבי של הדורות הקודמים. היידיש שלה לא הייתה רק שפה – זו הייתה שרשרת חיה שקישרה את כל הדורות שקדמו לה – בכאב ובשמחה, בייסורים ובתקווה, בתרבות ובשפה.

❁ גאלקעלע, דו קענסט דעם אלטן שאַמעס בַּנְיָמִן? -

אמא הייתה אומרת באירוניה כשאני הראיתי את הידע שלי.

❁ אַי אַי אַי... אַ הײַן אײַן פּאַרְאַװז! -

ככה אמא הייתה אומרת כש-"ההישג" לא היה כל־כך משמעותי.

❁ דו פֿורסט שוין? מיט דעם שטרוינגעם פּוּנְעזד, אונדער מיט דעם
גאַסטױאַשעם -

כך אמא אמרה בצחוק, כשהכרטיסים לנסיעה רחוקה כבר נִקְנִי, ולא היה נִרְאָה
שאפשר להאמין שהפגישה המיוחלת תתרחש.

❁ דו רײַבסט זיך אויס אויף אַ שַׁמְאַטע! -

אמא הייתה מעודדת אותי כך בכל פעם שהשגתי איזושהו הצלחה.

❁ אַ מ'לעבט — דולעבט מין -

כשהמאורע המיוחל סוף־סוף קרה

❁ אין אַ גוטער, אין אַ מזלדיקער שו — אומן סָלָה! -

ככה אמא הייתה מברכת אותי תמיד.

❁ סײַ ברענט אין די עײַגן -

כך אמא אמרה כשאהבה מאוד משהו שראיתי או עשיתי

❁ אײַן מאָל אַ תְּכַמֶּה! -

לא כל מעשה צריך לחזור עליו שוב.

❁ סײַ שױן נאָך די חוּפָּה -

כמו שאומרים גם בעברית: יפה שעה אחת קודם.

❁ אַ גראַף פֿטאַצקי! -

כך אמא הייתה אומרת כאשר מישהו התנהג בצורה חשובה, ייצוגית. (בביטוי הזה נשתמרה בזיכרון העממי הדמות של "הגר צדק" – הגרף הפולני פוטוצקי).

❁ שיק דעם שאַמעס, ון גיי אַליין! -

כאשר אמא הייתה צריכה לחכות זמן רב לקיום הבקשה שלה.

❁ אַ גיזלע שוין געטראָפֿן — די קאַץ איז שוין באַקעצלט -

כך אמא הגיבה כשמישהו תיאר משהו כאילו הוא חשוב או דרמטי, אבל בעיניה — זה היה קטן, שולי ולא ממש מעניין.

❁ אַ גלימטער מאַלאַדן -

כאשר משהו לא הצליח לי

❁ אַ חיסרון — די כֶּלָּה איז צו שיין! -

כך אמא אמרה כשמישהו מצא "פגם" בדבר שהיה בעצם מושלם.

❁ אַ ספּעך טע -

כאשר אני הראיתי את התכונות העסקיות שלי.

❁ איך שוין מיר גיט מקנא -

כשהייתה צפויה עבודה שלא היה רצון לעשות

❁ אַ משפּחה פֿון טוילקעס -

כך אמא הייתה אומרת על משפחות שבהן הקשרים בין האנשים לא היו טובים

❁ הייבט זיך אַן אַ מיסָה -

כשמישהו מספר משהו ומתחילים לשאול שאלות רטוריות שאין להן תשובה.

❁ דו האַסט מיר אין זינען -

כך אמא הייתה אומרת כשעשיתי משהו יפה בשבילה, משהו ששימח אותה.

❁ אַ שטיק פֿלייש מיט אייגן -

בן אדם בלי טעם ובלי ריח, פֿרָוּה.

❁ אַ גענוג־ע אַ הונט אַרויסלאָזן -

כך אמא הייתה אומרת כשבחוץ היה מזג אוויר סוער במיוחד — גשם כבד, שלג, סופת רוחות.

❁ מיט דעם וויסן לֶעבֶער -

כך אמרה אמא על אדם אדיש.

❁ ווער קען זיך צו מיר גלייכן?! -

כשאמא הרגישה מאוד מאושרת.

❁ סײַך־ייט זיך דער שלייער -

כשסביב יש שמחה רבה, התרוצצות והמולה לפני אירוע חשוב.

❁ מען שטייט אויף טיש און אויף בֶּנקלֶעך -

כשבחג יש המון שמחה ושְׂמֻחֹת.

❁ מֶער קיין צָרעס(ת) לאָז די נִיט אונגן -

כאשר סיפרתי לאמא על איזה צרות קטנות שקרו לי, היא הייתה עונה כך. הצרות האלה היו כל כך לא משמעותיות, וטוב היה אילו הצרות האמיתיות לא יבואו.

❁ קיקט אים (איר) אָן מיט מִינֶע אייגנע -

כך אמא הייתה אומרת כשראתה מישהו או משהו שנראה לה מוזר, מצחיק או מגוחך.

❁ מִימֶאכט זיך נִיט וויסנדיק -

כך אמא הייתה אומרת כשראתה שמישהו עושה את עצמו לא מבין, מתעלם בכוונה, כאילו לא שם לב.

❁ מ'ווערט משונגע פֿון ראַשקאַש -

ככה אמא הייתה אומרת על מישהו שיש לו יותר מדי כסף, והוא כבר לא יודע במה עוד לשמח את עצמו, מה עוד לקנות לעצמו.

❁ ער האַלט דעם קוזשעם (חשבון) -

כך אמא אמרה כאשר שם לב שבמקום הזה היה משהו, ועכשיו נעלם או שנעשה ממנו פחות.

❁ אַ מ'יָסָה און אַ יַק -

כאשר משהו נמשך זמן רב מאוד ואין רואים את הסוף.

❁ ער פֿירט זיך פֿיין -

כך אמא הייתה אומרת כשמישהו התנהג בכבוד.

❁ מ' האַט געמאַכט מיט די בלאַטע גלייך -

כאשר מישהו השפיל אדם.

❁ בוריינגעס, בוריינגעס... איך ווייס נישט פֿאַר וואָס. צוויי וואַכן נאָך די קאַסנע — אַראַפּלאַזט דעם נאָז -

כאשר אחרי ההתפעלות אדם מתאכזב.

❁ גיי פֿאוולקה, גיי פֿאַמלאַך, אַו די זייט איז דו אַ קילע -

ככה אמא הייתה אומרת, כשממהרים לעשות משהו וזה לא יוצא.

❁ זי דרייט זיך אַרום אַזוי ווי אַ בַּער ון אַ נייזל -

כך אמא הייתה אומרת כשלא יודעים במה להתעסק.

❁ אַ זאַ פֿאַסאַן! -

כשמישהו עושה משהו מוזר, לא הגיוני או מקורי מדי.

❁ מ' שטייט גיט אין אַטשערעד -

כך אמא הייתה אומרת כשמישהו התחיל למהר יותר מדי ולהלחיץ את כולם ולעשות בלגן מכלום.

❁ משחק אצבעות:

הילדים תופסים בעור של גב כף היד אחד של השני עם האצבעות, ומהדקים אותו קלות.
תוך כדי כך הם מזיזים את הידיים יחד למעלה ולמטה.

צִיפ־צִיפּ, עֲמָעָרְעֵל,
צִיפ־צִיפּ, צִיפּור קטנה,
קוּם צו מיר אין קעמערעל,
אין אראה לך משהו...
אָ שיקל מיט רייזן!
קערה קטנה עם אורז!

❁ שיחה אישית עם ה'

אוי, ג־טִיגִי, ג־טִיגִי,
אוי, אלוקים שלי... אלוקים
פֿאַרזוך מיין קאַמפּוּטִיגִי,
טעם את הקומפוט שלי
דו וועסט וויסן וואָס פֿאַר אַ טאַם
אתה תדע איזה טעם
ער האָטִיגִי!
יש לו!

❁ שיר משעשע

אין דרויסן גייט אַ רעגן,
בחוץ יורד גשם,
די שטייגער זייגען נאַס.
האבנים רטובות.
און מאַמע האָט מיך געשיקט
ואמא שלחה אותי

אין אַטשעַרעַד נאָך גאַז.   לתור לגז.
 אין אַטשעַרעַד, אין אַטשעַרעַד,   בתור, בתור,
 געשטאַנען ביז פּאַנאַכט,   עמדתי עד הלילה.
 געקומען אַהיים   חזרתי הביתה –
 און קיין גאַז נישט גבראַכט...   ואת הגז לא הבאתי...

בטאלין יש חוג ללימוד יידיש, ולפני העלייה העברתי שיעור שהתבסס על הביטויים של אמא.

היו לי הורים מאוד אוהבים ומשפחה טובה ומגובשת מאוד. ההורים תמיד נתנו לי חופש בלתי מוגבל.

בגיל 15, לאחר שסיימתי את חטיבת הביניים בהצטיינות, עזבתי את הקן המשפחתי שלי ויצאתי לחיים עצמאיים. נסעתי לקייב. שם למדתי בפוליטכניקום לתקשורת.

אלו היו שנות השבעים המוקדמות של המאה ה-20 — עידן ההפשרה בברית המועצות.

בכל חופשה חזרתי מקייב הביתה. נובוגרד שוכנת ממש באמצע הדרך בין קייב לצ'ופ (הנקודה המערבית ביותר של ברית המועצות). המהגרים שיצאו מצ'ופ נסעו ברכבת עד

וינה, ובווינה הייתה תחנת מעבר, שבה הוחלט לאיזו מדינה ימשיכו להגר.

אני נזכרת בדרך הזאת... נוסעת איתי באותה רכבת משפחה יהודית אחת, שכבר אז הצליחה לצאת מברית המועצות. אני נזכרת איך ההורים האכילו (לא פינקו, אלא ממש האכילו) את הילדים שלהם בשוקולד — והשוקולד היה אצלם באריוזות שלמות...

עוד תמונה מהזיכרון שלי על ההגירה של יהודים.

שנת 1992... שדה התעופה הבינלאומי שרמטייבו. לפני העלייה למטוס נערכה בדיקת מכס למטען. לפני היציאה מברית-המועצות ציוו למשפחה יהודית שעמדה לעזוב: "פתחו את המזוודות..."... חצי מזוודה מלאה במדחומים פשוטים עם כספית לגוף... הפקיד במכס השאיר רק אחד – ואת כל השאר החרים.

בשביל הדורות הבאים אסביר: באותם ימים עדיין לא היו מושגים כמו "כסף אלקטרוני" או "כרטיסי אשראי". אסור היה להוציא מהמדינה כסף נייר או חפצי ערך, ולא הורשו למכור לא רכוש ולא את בתיהם...

כמעט בסיום הלימודים שלי בפוליטכניקום הייתה לנו תקופת התמחות של חצי שנה. שלחו אותי לקמנץ-פודולסק, במערב אוקראינה.

אני זוכרת שהגעתי – קיבלו אותי יפה, אמרו שסידרו לי חדר. יום אחד אני באתי לעבודה, ואמרו לי: "את לא יכולה לגור עוד בדירה הזו." במענה לשאלה "למה?" לא רצו לענות במשך זמן רב, והסיבה התבררה: המשפחה הזאת לא רוצה שתגור בביתם יהודייה... (בהתחלה הם לא ידעו שאני יהודיה). אגב, מקרה דומה קרה לי אפילו בשנים האחרונות – באוסלו.

סיימתי פוליטכניקום בקייב בהצטיינות. אבל בברית המועצות היה חוק: אחרי סיום כל מוסד לימודים, חוץ מבית ספר, היה צורך לעבוד במקום שאליו ישלחו אותך לעבוד. כיוון שברית-המועצות הייתה ענקית, יכולת ללמוד בקייב או במוסקבה, אבל לעבודה יכלו לשלוח אותך למזרח הרחוק או לצפון או לדרום... מי שסיים מוסד לימודים בהצטיינות, היה רשאי שלא לנסוע לעבוד את שנות החובה. אני נרשמתי למכון האלקטרוטכני לתקשורת במוסקבה. והנה אני במוסקבה ואמא כותבת לי מכתב (אז לא היו טלפונים בבתיים), שבאה המיליציה וחיפשה אותי: "איפה הבת שלכם?" ההורים היו צריכים להסביר להם. והם הלכו...

בסוף הלימודים במכון עברתי התמחות בטאלין, מאוד אהבתי את העיר. כעבור כמה שנים החלטתי לבוא לטאלין לחופשה קצרה. בביקור הזה הכרתי את ליאוניד, מי שלימים יהיה בעלי.

כך קרה שבחיים שלי, בבית תמיד אמא אמרה לי להתחתן עם יהודי, אבל משום מה תמיד מצאתי חן בעיני גברים לא-יהודים, ושום יהודי לא התעניין בי כאישה לעתיד. הדבר הראשון שאמרתי להם כשהכרנו, מיד אחרי שהצגתי את עצמי: "אתה יודע שאני יהודיה?" — חשבתי שאחרי זה הם לא ירצו להמשיך להיפגש איתי...

בילדותי איני זוכרת שקראו לי "ז'ידובקה". היה לי מעניין כשביקרתי לראשונה בפראג לא מזמן. שם המילה "ז'יד", "רחוב ז'ידובסקה" ... — אלו מילים רגילות בשפה הצ'כית: בברית המועצות זה הפך לקללה...

מקרה "מצחיק" מהטיוול הזה: בפראג יש רובע יהודי עתיק ודי גדול, שכיום הפך למוזיאון. אפילו בית קברות יהודי עתיק! ותיירים מכל רחבי העולם מציפים את המקום ומצלמים את הקברים... אני לא טובה בהתמצאות במקום חדש, אז שאלתי מלצר באחד המקומות: איך מגיעים לרחוב ז'ידובסקה? זה היה ממש קרוב. והתשובה שלו: "אני לא יודע, אני לא יהודי..." (((

אני זוכרת שאבא שלי עבד ממש במרכז נובוגרד, וכנראה שכל תושבי העיר הכירו אותו. איך רק לא קראו לו הגויים — פעם מישהו, פעם איוואן, פעם עוד כל מיני שמות — רק לא שעיה. ואני לא הבנתי — למה? שעיה זה לא כל כך קשה להגות?..

עוד משהו שנשאר בזיכרוני — המורה הראשונה שלי הייתה יהודיה. היא ידעה בדיוק מיהם היהודים בעיר, וכשהילדים שלהם היו צריכים להתחיל בית ספר, היא בעצמה הייתה באה אליהם הביתה ורושמת אותם לכיתה א' אצלה, עוד לפני שההורים בכלל בחרו בית ספר. (: חצי כיתה אצלנו היו יהודים.

עוד מקרה אחד אני זוכרת מבית הספר: למדתי בבית ספר רוסי, ויום אחד באה אליי חברה מהכיתה. היא נכנסת, שואלת אותי — ובאותו רגע אבא ואמא דיברו יידיש. אני שומעת את אמא אומרת לאבא: שא, שעײַה, שטײל, צו גלײַה זײַנען גקומען... (לא לדבר יידיש עכשיו - כאילו שזה אסור...)

ההורים שלי דיברו רוסי, אבל עם שגיאות — כמו זרים. והיום אני בדיוק במצב שלהם — אני מדברת אסטונית כמו זרה... נראה לי שזה הגורל של כל היהודים בגלות.

יש אירועים בחיים של כל אדם שהוא זוכר כל חייו. בחיים שלי, אחד מהאירועים האלה הוא היציאה של ההורים והאחות שלי לישראל.

אבא שלי רצה מזמן להגר מברית המועצות, אבל הוא תמיד פחד אפילו להגיש את המסמכים: ומה אם זה עלול להזיק לבנות שלו, שלמדו טוב וקיבלו השכלה גבוהה בברית המועצות?..

אני זוכרת שעוד בשנות השמונים הגיעה אלינו חבילה מארצות הברית מאנשים שלא הכרנו. ובתוכה... מעיל פרווה! :) כמובן מחומר סינתטי. אחר כך אבא סיפר לי בלחש, שהיהודים שלחו את המעיל כדי שהוא ימכור אותו ויהיו לו כסף לקנות כרטיס לאמריקה... אבל אבא לא עשה את זה.

בתחילת שנות התשעים של המאה העשרים, היהודים מנובוגרד כבר התחילו לעזוב בהמוניהם. באותו זמן אחותי הצעירה, שסיימה את לימודיה במכון במוסקבה ועבדה ברוסיה, גם הסכימה לעלות לארץ יחד עם ההורים. אז אבא התחיל לעסוק ברצינות בכל תהליך ההכנה והבירוקרטיה לקראת העלייה. ולמרות שהיו הרבה הכנות לעשות — לאסוף מסמכים, לנסוע שוב ושוב לז'יטומיר כי בנובוגרד לא היה משרד של הסוכנות היהודית — החיוך לא ירד מפניו של אבא. הרי מתגשם לא רק החלום האישי שלו — "לשנה הבאה בירושלים", אלא גם חלומם של כל הדורות הקודמים...

באותה תקופה הסוכנות היהודית סייעה רבות ליהודים שעמדו לצאת מברית המועצות. לדוגמה, בנובוגרד הסוכנות ארגנה אוטובוסים וְהעבירו יהודים דרך הגבול הסובייטי עד לשדות התעופה עם טיסות ישירות לתל-אביב. את המשפחה שלנו הסיעו לוורשה, ומשם שלחו אותם במטוס לישראל. כדי לעלות על אחד מהאוטובוסים האלה, היה צורך להירשם לתור מראש — לפעמים היה צריך להמתין כמה חודשים — כל כך הרבה יהודים עזבו אז.

באותה תקופה כבר הייתה לי משפחה — שני ילדים, וגרנו בטאלין. כאשר הגיעה סוף־סוף תאריך הנסיעה של הוריי ואחותי, כולנו נסענו לעזור להם ולהיפרד מהם.

בשבילי אחד הדברים הקשים ביותר בחיים הוא לארוז חפצים במזוודות. אגב, מי שזוכר את התקופה ההיא, זוכר שגם מזוודות אי אפשר היה פשוט כך לקנות. שלוש מזוודות קנינו "דרך קשרים", וכבר אחרי המעבר לישראל הן היו בלויות ובלתי־שמישות לחלוטין...

ותארו לעצמכם: האוטובוס מתקרב, וכבר יושבות בו שתי משפחות עם כל הרכוש שלהן — אפילו נראה לרגע שאין בו מקום בשביל המשפחה שלנו עם כל המזוודות. (

מאחורינו לילה בלי שינה — אריזות, שיחות... וכולם מרגישים — זו אולי הפגישה האחרונה שלנו. אפילו אז, כשכבר היה אפשר להגר בחופשיות, לא האמנו שהכול באמת קורה — ושהפעם זה לתמיד...

אני לעולם לא אשכח את הדמעות של אבא — מעולם לפני כן לא ראיתי את אבא בוכה...

לקחו, כמובן, רק את מה שנכנס בשלוש מזוודות... כל מה שהיה בבית, כל מה שנצבר במשך חיים שלמים — רהיטים, כלים, בגדים... הכול נשאר בדירה. את הדירה, עוד כשהם היו בנובוגרד, כבר "הקצו" לאחרים... אי אפשר היה למכור שום דבר... והנה האוטובוס עם האנשים היקרים לי ביותר נעלם מעיניי...

לילה בלי שינה, התרגשות עצומה — אבל אין זמן לנוח: צריך עוד לבדוק מה אפשר לקחת למזכרת ממה שנשאר, לארוז הכול... ובינתיים מסביב כבר עמדו שכנים, מחכים — אולי גם להם יישאר משהו מהשאריות...

אני עומדת בדירה, שבה זה עתה היו חייהם של האנשים היקרים לי ביותר... עכשיו אני לבד בה, וסביבי רק הדברים שלהם... מה, מה מכל מה שהשאירו — לקחת לזיכרון?.. ופתאום, במקרה, על המדף העליון של הארון, שם כנראה הוסתרו פעם, מצאתי סידורים — אוצר חבוי מאותן שנים. נראה שהם נשמרו עוד מימי הסביס־רבים שלי. באותם ימים, בתקופת השלטון הסובייטי, על עצם ההחזקה בספרים כאלה אפשר היה לשלם בחיים או בחירות. ולקחתי איתי את הזיכרון היקר הזה.

מצאתי ולקחתי איתי גם את הדברים האלה: המשקפיים של סבתא פּרוּכָה; האותות והעיטורים של אבא על השתתפותו בחזית במלחמת העולם השנייה; והתיק של אמא מימי נעוריה.

בכל הדרך — באוטובוס לקייב, בזמן ההמתנה בבוריספול (שדה התעופה שבו היה צריך להמתין לטיסה הבאה לטאלין), וגם בטיסה לטאלין — הקאתי בלי הפסקה... כשהגעתי לטאלין — הייתי חצי מתה...

כשההורים שלי רק עלו לישראל, אבא מיד התחיל ללכת לבית הכנסת — היה קם מוקדם בבוקר לתפילת שחרית, ובערב היה הולך לתפילת מעריב. אמא שלי הייתה מאוד חברותית — עם כולם דיברה ביידיש, ומיד מצאה לעצמה הרבה מכרים חדשים. תמיד הייתה לה נטייה לעזור לכל מי שזקוק לעזרה. ממש בתחילת הדרך בארץ היא הכירה אישה מבוגרת ממנה, שהייתה זקוקה לטיפול. אמא לא חיכתה לשום ארגון — פשוט התחילה לבקר אותה ולעזור לה בכל מה שיכלה.

Tallinn by Galia Kelenzon

Tallinn by Galia Kelenzon

בטאלין חייתה המשפחה שלי חיים סובייטיים רגילים. לא היו לי פה קרובי משפחה או מכרים. יכולתי לטבול בסביבה היהודית האמיתית והאהובה עליי רק כשביקרתי את ההורים. לפעמים, אם כי לעיתים נדירות, שמעתי ברחובות טאלין שתי גברות בגיל הזהב מדברות ביניהן ביידיש. הייתי הולכת אחריהן בשקט, מאזינה להן...

הפעם הראשונה שבה ראיתי יהודים בטאלין הייתה באסיפה המכוננת הראשונה של הקהילה היהודית, שנערכה בתיאטרון הדרמה הרוסי. בשבילי זה היה אירוע יוצא דופן ומרגש במיוחד! הכרתי כמה אנשים שם, ואחר כך התחלתי להגיע לפעילויות שהקהילה ארגנה. הקהילה היהודית של אסטוניה הייתה הקהילה היהודית הראשונה בחיי.

בשנת 1990 נפתח בית הספר היהודי. בהתחלה אפילו לא ידעתי איזה סוג של בית ספר זה יהיה, וחשבתי שמדובר במסגרת לימודים פעם בשבוע, מחוץ לשעות הלימודים הרגילות, ולא בית ספר של ממש. אבל התברר שזה הולך להיות בית ספר ממשי, שבו ילמדו גם את המסורת היהודית, את ההיסטוריה היהודית ואת העברית. מיד העברתי את בני לבית הספר הזה.

בשנת 1991 בני עבר את טקס הבר מצווה בבית הכנסת שנמצא ברחוב מגדלינה. זה היה יום מאוד מרגש עבור המשפחה שלנו. מארגון ג'וינט בני קיבל תלית ראשונה במתנה.

שנת 1991... תקופת הפרסטרויקה כבר התחילה להניב את פירותיה הראשונים.

באותה שנה בתי הייתה אמורה להתחיל את לימודיה בבית הספר.

היום זה כבר היסטוריה, כמובן, אבל אז, כשחיינו תחת שלטון סובייטי תקופת קיפאון, כמעט ללא כל מידע, כל מה שקרה היה לא מובן: הפיכה במוסקבה, טנקים סובייטיים ברחובות טאלין — היה אפשר לראות אותם אפילו מהחלונות, — יחידות צבא סובייטיות שהשתלטו על מגדל השידור... אני זוכרת שעל אחד הבניינים בכביש נארווה תלו דגל אסטוני. אבל בלילה מישהו הסיר אותו, ובבוקר שוב התנוסס שם הדגל האדום של ברית המועצות — וזה חזר על עצמו כל לילה.

אז עדיין אי אפשר היה לדמיין שברית המועצות כבר לא קיימת. הכול היה לא ברור ולא מובן... ההורים נסעו, ופה לא היה ברור מה יהיה... כבר במאי 1992, אפילו לפני סוף שנת הלימודים, שלחתי את הילדים לסבתא ולסבא שלהם בארץ. אפילו אז נדמה היה לי שאני מצילה אותם...

רוב המפעלים פשוט חדלו מלהתקיים, וגם המפעל שלי, שבו עבדתי אז כאחראית סחורה, נסגר. נשארתי בלי עבודה. בשבילי זה היה זעזוע אמיתי: איך ייתכן? — יש לי השכלה אקדמית, אני מדברת כמה שפות... ובכל זאת אי אפשר למצוא עבודה!

כדי להבין עוד יותר את התקופה ההיא, אביא דוגמה. זו לא הייתה רק תקופה של שינויים — זו הייתה ממש חילופי עידן. זה נשמע יפה, אבל איך נראים חיי היום-יום של אדם פשוט ברגעים של חילופי עידן?

באותם ימים רוב האנשים קיבלו את הדירות שלהם מהמדינה בחינם. הם גרו בדירות הללו, יכלו להוריש אותן לילדיהם. מי שלא הייתה לו דירה, גר עם הוריו ועמד בתור לקבלת דירה כזו מהמדינה. התורים היו כלי-כך ארוכים, שאנשים חיכו עשרות שנים לדירה, ולעיתים לא זכו בה כלל במשך כל חייהם. בשנים האחרונות של השלטון הסובייטי התחילו לבנות בתי-קואופרטיב, שבהם אפשר היה לקנות דירה. צריך היה לשלם תשלום ראשוני, ולאחר מכן לשלם מדי חודש את יתרת הסכום. זה היה דומה למצב כיום, שבו אנשים קונים דירות ומשלמים משכנתא, אלא שאז ההחזרים היו לקואופרטיב ולא לבנק. ואז הסתיים השלטון הסובייטי. קיבלנו מכתב מהקואופרטיב: עלינו לשלם את כל יתרת הסכום בתוך חודש אחד. אחרי מועד זה לא תהיה לנו כל אפשרות לשלם לקואופרטיב את יתרת הכסף. הכסף שהיה במחזור בתקופת השלטון הסובייטי, איבד מערכו לנגד העיניים.

תדמינו לעצמכם את המצב הזה. המשפחה שלנו הייתה רק בתחילת תשלום של סכום עצום. היה לנו לא פשוט לשלם אפילו את התשלומים החודשיים. בעלי ואני עבדנו, ואחת המשכורות הלכה לתשלום הזה... נשברו כל יסודות החיים. היה צריך להתחיל הכול מדף חדש. הייתה תחושה שעשינו הגירה בלי לעזוב את המקום שלנו. הכול חדש!

זו הייתה תקופה קשה מאוד...

הזמן עבר, המשפחה דרשה את תשומת לבי, ובהדרגה התחלתי להאמין בעצמי ולמצוא את עצמי מחדש. הבנתי שהזמן הזה ניתן לי כמתנה נדיבה — רק צריך ללמוד להשתמש בו!

לצד זה שנשארת אמה, אישה, עקרת בית — התחלתי לפתח את היכולות שעד אז לא השתמשתי בהן, ולחפש הזדמנויות חדשות שהחיים האלו מציעים לי. עשיתי גילויים בכל יום — אפילו כאלה שתמיד היו שם, אבל פשוט לא שמתי לב אליהם!

והבנתי שאני לא אומללה. להפך! ניתן לי העושר הכי גדול שאפשר רק לחלום עליו: הזמן שלי, החיים שלי שייכים רק לי!

כשהבנתי את זה — התחלתי להשתמש במתנה הזאת בזהירות, בלי לבזבז רגע, לפיתוח האישי שלי.

זה היה זמן ההתעוררות שלי. מאז אני פשוט מרגישה פיזית — כמה החיים קצרים, גם אם אתה בן 20 ויש לך זמן עד 120... ואני אז כבר הייתי בת 39.

כמה כישורים ויכולות רכשתי במשך הזמן הזה!

התחלתי להתעניין יותר בלימודים של הילדים שלי, הייתי באה לבית הספר לעיתים קרובות, מדברת עם המורים ועוזרת להם בשמחה.

אני זוכרת שכאשר הבת שלי למדה בבית הספר, באתי לכיתה שלה והצעתי לבנות חוג: "מה המשמעות של להיות ילדה יהודייה יפה". הייתי באה פעם בשבוע ומספרת להן מה המשמעות של להיות ילדה יהודייה שמתלבשת יפה וצנועה, איך לעשות make-up נכון. יחד הכנו כל מיני עבודות יד לחגים — להורים ולמורים. בסיום הקורס ערכנו יחד עם המחנכת תחרות בשם "מיס הילדה היהודייה". בתחרות הזאת זכתה כל אחת מהבנות בתואר „מיס“: אחת הייתה "מיס טוב־לב", אחת "מיס חכמה", אחת "מיס ידי־זהב"... הבוחרים ב'מיס' היו תלמידי הכיתה עצמם (: כל אחת מהזוכות קיבלה כרטיס ברכה־תעודה יפה, ומתנה — סיכת כסף.

את התחושות הנעלות שלי ואת העולם הקסום והנפלא שנפתח בפניי באותה תקופה ביטאתי בכרטיסי ברכה יפים. כמה מהם הכנתי ליום ההולדת של חברי הקהילה שלנו, וחלקם אף נשלחו לקהילות יהודיות במדינות אחרות.

אבל השמחה המיוחדת שלי הייתה שלמדתי לאפות לחם בעצמי! אני אוהבת יותר לחם שיפון, ולפני כן זה נראה לי משהו מהשמיים ללמוד לאפות אותו. בהדרגה הלחם הזה הפך למשהו מיוחד.

כיום אנחנו חיים בתחילתה של תקופת המשיח. זהו זמן מופלא שמתאפיין במהירות עצומה, שבו ניתן לראות בעיניים גם את הרע בלבושו הכי מפתה, וגם ניסים עוצרי נשימה — כאלה שלא רק לפני מאה שנה, אלא גם לפני עשר שנים, ולעתים אפילו לפני שנה אחת, אי אפשר היה לדמיין. לכבוד תחילתה של תקופת המשיח קראתי ללחם שלי "זמני המשיח", כי נדמה לי שגם התזונה של בני האדם בתקופה הזאת תהיה שונה ממה שהיה קודם.

אפיית הלחם היא באמת מעשה של יצירה! בלחם שלי מושקעים עקרונות התזונה הבריאה: הוא מכיל כמה סוגים של קמח מלא, כמה סוגים של סובין, כמה סוגים של גרעינים ואגוזים. (: אגב, גם בהלכה יש מושג שנקרא "פת ישראל" — לחם שנאפה בהשתתפות יהודי ונחשב למקובל במיוחד.

והדבר הכי חשוב שקרה בעשר השנים האלו (!) — זו ההתפתחות הרוחנית שלי, ההבנה
ההדרגתית, ההכרה, מה באמת פירושו של דבר להיות יהודי!

בתפיסת העולם שלי חל מהפך, הופיעה ראייה אחרת של העולם הסובב ויחס אחר לחיים.
עד אז רק שאלות היו בראש שלי, תשובות לא מצאתי בשום מקום.

פעם אחת נכנסתי לספרייה של הקהילה היהודית — ונעתקה נשימתי. מעולם לא ראיתי כל־כך הרבה ספרים על יהדות, ספרות יפה יהודית מתורגמת לרוסית, כתבי עת יהודיים ראשונים מתקופת הפוסט־סובייטית... הרגשתי כאילו אני באגדה, שנכנסתי לאוצר מלא תכשיטים, ומותר לי לקחת מה שאני רוצה, וכמה שאני רוצה! והתחלתי באמת להשתמש באוצר הזה. הייתי באה לספרייה כל שבוע, ופשוט בלעתי בשקיקה את העושר הזה, לא הצלחתי לשבוע ממנו, כאילו מים שנספגים בתוך החול, רצייתי עוד ועוד לקרוא, לקרוא, לקרוא... לדעת, לדעת, לדעת.

הרגשתי כאילו קרני אור זוהרות פורצות דרך בערפל הסבוך של אי־הידיעה שלי — על עצמי, על עמי, על מהות העולם האמיתית! מי שגדלה בעולם חומרני, לגלות לראשונה תפיסת עולם כזאת — זה היה פשוט מהמם!

לפני כן המילה "יהודי" הייתה בשבילי אחת מהלאומים במשפחת העמים היידידותית של ברית המועצות, שעדיף היה להסתיר, אבל התברר...!!!

נעתקה לי הנשימה מהגילויים הראשונים שלי ומההבנה מה פירוש הדבר — להיות יהודי! זה דחף אותי לשיפור עצמי וליראת שמיים, ופתח בי תכונות שהיו חבויות עד אז ונטמנו בנשמתי. בהדרגה התחילה להתבהר ההבנה מי אני, מה פירוש המסורות והחגים שלנו. התחלתי ללמוד ולהבין לעומק שחגים ומסורות יהודיות — זה לא משהו שמבצעים בצורה מכנית, אלא דבר שמלא במשמעות עמוקה.

כמובן, בגלל הבורות והחושך המוחלט שבו כולנו חיינו בברית המועצות, ודורי בכלל לא הכיר מציאות אחרת, היה קשה מאוד להבין את היסודות של היהדות. אולי היום, כאשר הרב עושה עבודה כל כך גדולה ומספר על כך בשיעוריו, זה כבר לא כל כך מרגש — אבל אז, לפני יותר מעשרים שנה, זה היה עבורי גילוי עצום!

אביא רק כמה דוגמות.

כמובן, ראיתי שאבא לפעמים עושה נטילת ידיים, ולא פשוט שוטף את היד — אבל הוא אף פעם לא הסביר למה הוא עושה את זה. ופתאום, דווקא בתקופה ההיא של חושך מוחלט, אני קוראת: "הידיים הן מיכלים של אנרגיה... בעשותנו בבקרים את הנטילה הטקסית המיוחדת, אנחנו מסירים את השליליות שמצטברת על הידיים במשך הלילה..." או, דוגמה אחרת: פתאום התברר שחשוב מאוד איזה נעל נועלים קודם — ימין או שמאל — ופתאום מובן הביטוי המפורסם: "הוא קם על רגל שמאל".

או: בעולם הפיזי שני אנשים יכולים לעמוד זה ליד זה ואפילו לדבר, אבל באותו הזמן ממש הם יכולים להיות ביכשות שונות בעולם הרוחני — כל אחד עסוק במחשבות שלו... ולעומתם, אנשים שקרובים בנשמה יכולים לדבר גם בשתיקה...

איזו רמה פרימיטיבית ומעוותת של הבנה הייתה לי!

ההבנה שהרוע — זה אותו כוח רוחני כמו של הטוב. ולמי שרוצה להתפתח רוחנית, תופעות שליליות בחיים, כישלונות — הן דווקא מועילות מאוד. בעבר זו הייתה בעיה גדולה בשבילי, כי לא הבנתי — למה כאן רע ולמה שם לא טוב... זה מאוד הפריע לי לראות את העולם בעין חיובית ולהרגיש חופש פנימי.

עוד מושג אחד ביהדות: כל היקום ואני, וכל אדם מתחדשים בכל רגע — שוב נעתקה לי הנשימה מן הגילוי הזה! זה אומר שמה שרק לפני רגע נראה כבלתי ניתן להשגה — כבר ברגע הבא יכול להפוך לניתן להשגה. רק צריך לנסות שוב — ולהמשיך ללכת.

התחלתי לקרוא פרשנויות על פרשת השבוע. כמובן, הכול היה בשפה פופולרית ופשוטה. אבל באותו זמן זה היה מצוין בשבילי — זה היה ברור, נגיש, וזה נתן לי כוח להתקדם בהתפתחות האישית שלי.

כך, בהדרגה, נפתח לי שלהיות יהודי פירושו לשלב בין החיים הגשמיים לרוחניים בהרמוניה. התחלתי גם להבין שאצל יהודי אי אפשר להפריד בין הלאומיות לדת — הם

זהים, כי ניתנו באותו זמן מה' ולא מהאדם. אצל כל שאר העמים, בגלל שהם התהוו בהדרגה, הלאומיות והדת לא קשורים זה בזה, אלא מתקיימים בנפרד.

... ואז הופיע האינטרנט.

התחלתי לקבל יותר ויותר מידע בנושא שמעסיק אותי. היום אני כבר לא יכולה לדמיין אפילו יום אחד בלי לקרוא פירושים לספרי הקודש שלנו, מאמרים פופולריים על יהדות, להאזין לשיעורים של רבנים.

הלימוד המתמיד והקריאה במקורות היהודיים עזרו לי לעמוד איתן על רגליי, למצוא את עצמי, ותמיד עוזרים לי ברגעים קשים בחיים.

הגילויים החדשים היומיומיים ממשיכים להפתיע אותי ולהעניק לי השראה, ובצעדים קטנטנים — אך בכל זאת — אני מתקדמת קדימה.

אחרי עשר השנים ההן של חיי הפכתי לאדם חופשי באמת. החיים בלי שפע חומרי לא מפחידים אותי, ואת התופעות השליליות שיש גם היום אני רואה כהזדמנויות חדשות, ומשתדלת לא להחמיץ אותן ולעשות במקסימום את מה שאני יכולה ואת מה שבכוחי.

בהדרגה, תוך כדי חדירה למהות ההבנה אפילו ברמה שטחית, זה עורר בי צורך קיומי דווקא כיהודיה למצוא את ייעודי ולהגשים את עצמי.

מאז שילדתי התחילו ללמוד בבית הספר היהודי, התחלנו לציין את השבת בבית. ביום שישי אני מדליקה נרות שבת. בהתחלה אמרתי את הברכה ברוסית, אבל הרגשתי לא נוח, ובעזרת הילדים התחלתי לומר אותה בהדרגה בעברית. בזכות זה שהילדים למדו בבית הספר היהודי, התחלנו יחד להכיר חגים יהודיים ולחגוג אותם.

נשאלו לי זיכרונות חיים מאוד מהביקור הראשון שלי בישראל. זה היה בקיץ של שנת 1992. בערבים, ברחובות הולכי-רגל ובטיילות בישראל — מתאספים יהודים בגילאים שונים ורוקדים סתם כך! התנועות שלהם כל כך יפות, הפנים שלהם כל כך שמחות

ונפלאות! בשבילי זה היה כמו סוריאליזם... כאן, בברית המועצות, שבמהלך חיי לא הייתה מלחמה, אף פעם לא ראיתי אנשים רוקדים ברחוב. כשהייתי מקבלת מידע מהתקשורת הסובייטית על כך שבישראל יש כל הזמן מלחמה, שמסביב רק אויבים — כשראיתי את זה בפעם הראשונה, לא יכולתי לזוז מהמקום. פשוט עמדתי והסתכלתי, ודמעות עלו לי בעיניים...

עוד תמונה מהביקור הראשון: אני נושאת ברחוב מיטת שדה שקיבלתי ממכרים שעלו לפניי, ומולי הולך גבר הנושא דלת (: כך הסתדרו העולים החדשים בתחילה — הם השאירו הכול בארץ מוצאם הקודמת...

עוד דבר שהדהים אותי: כניסות פתוחות לבניינים בישראל — פשוט אין דלתות!

כעבור כמה שנים סקייפ נכנס לחיינו. איזו שמחה הייתה! עכשיו יכולתי לדבר עם המשפחה שלי, עם אמא היקרה שלי, תמיד וללא גבולות... שנת 2006. מלחמת לבנון השנייה. אני מדברת עם אמא... אזעקה... כולם רצים למקלט... אמא נשארת לדבר איתי... "לאן ארוץ? האם אוכל לרדת במהירות מקומה שלישיית?... " וכך נשארו לדבר... והמלחמה, שלכאורה כל כך רחוקה, אלפי קילומטרים ממני, הייתה גם בביתי בטאלין... אמא היקרה שלי! כמה חסרות לי עינייך החכמות שמביטות בי... (זכרך יישמר בלבי לעד).

כשהגיע רב לאסטוניה כדי לעבוד שם, שמחתי לא ידעה גבול! סוף סוף אני אוכל למצוא תשובות לשאלות שלי לא רק באינטרנט ובספרים, אלא גם לשאול אדם חי! זה היה הרב הראשון בחיי!

אני זוכרת שבתחילת הפעילות של הקהילה היהודית היה קשה מאוד לקנות מצה בטאלין — היו מביאים כמות מוגבלת. אבל כשכבר היה רב — זה נעשה הרבה יותר קל. פעם אחת, זה היה בשנים הראשונות לפעילות של הרב שלנו, קרה לי מקרה מדהים לפני פסח. באתי לקהילה לקנות מצות. במקרה (: הרב היה שם ושאל אותי: "כמובן שאת לא אוכלת לחם בפסח, נכון?" עניתי: "הייתי שמחה, אבל אנחנו ארבעה, אני לא עובדת, ואין לי

אפשרות לקנות מצות לכל ימי הפסח. " הוא לא אמר מילה. פשוט הוציא מהכיס שלו... לא, לא תעודת זהות, אלא כסף, ונתן אותו למוכרת כדי שתיתן לי מצות לפי כל הסכום! נשארתי המומה! זה היה הפסח הראשון שבו היו לנו מצות לכל ימי החג.

פעם אחת הרב הזמין אותי לביתו לשבת. הלכתי יחד עם הבת שלי. זו הייתה השנה הראשונה של משפחת רב קוט באסטוניה. מהרגע שנכנסנו, ובמשך כל הזמן שהיינו שם, הרגשתי כאילו נכנסנו לעולם אחר — הכול היה שונה ממה שהכרתי בחיים שלי. כשיצאנו החוצה לרחוב, לא הצלחתי להבין איפה אני נמצאת, למה בעולם הזה כלום לא השתנה!

התחלתי לבוא לבית הכנסת, וזה היה כל כך לא רגיל בשבילי... עם הזמן הרגשתי שזה לא מספיק לי רק לבוא. מאוד רציתי לתרום גם אני משהו לבית הכנסת. וכך התחלתי לעזור לרב במה שיכולתי.

למשל, הייתי מדביקה לתוך סידורים דפים נוספים עם תעתיק של התפילות, כדי שתהיה אפשרות לקרוא את התפילה בעברית. גיליתי שבית הכנסת צריך מפות לבנות לכיסוי השולחנות — תפרתי מפות, וקישטתי אותן בתחרה ורקמה.

אבל כל הזמן ביקשתי מהרב שייתן לי אפשרות לעזור לבית הכנסת בעוד משהו. ויום אחד הוא הציע לי להתקשר לחברי הקהילה — לאלה שיש להם יום הולדת השבוע לפי לוח השנה היהודי, כדי לברך אותם. בתפילות השבת בבית הכנסת הרב היה מברך את בעלי יום ההולדת ומוסר להם כרטיסי ברכה יפים עם תאריך יום הולדתם לפי לוח השנה היהודי. האנשים התרגשו, שמחו והיו מלאי תודה. התקשרתי גם לאלה שלקרובי משפחתם היה יום יארצייט, כדי להזכיר את התאריך. רבים לא ידעו מתי זה יוצא לפי לוח השנה היהודי, וחלק אפילו לא ידעו שאפשר לקרוא את תפילת הזיכרון יחד עם מניין בבית הכנסת שלנו...

עם תחילת התבגרותי הרוחנית שלי, התחלתי לחשוב הרבה על גורלו של עמי. חיפשתי תשובות לשאלות — למה קורים לנו אסונות כאלה במשך אלפי שנים, למה כיום כל כך הרבה יהודים מתבוללים, למה אנחנו שוכחים לעיתים קרובות מי אנחנו ומאין באנו...

וכשראיתי בעיתון הדיגיטלי „ישראל שלנו“ מדור חדש בשם “הדרכון היהודי”, הצעתי את עזרתי בהכנה ובכתיבה של דרכונים חדשים. היה לי כל כך מעניין לשמוע את התשובות של אנשים שונים! קשה להאמין, אבל העבודה על הפרויקט הזה ארכה חמש שנים. מתוך החומרים שנאספו במדור הזה נולד בהמשך ספר שלם. ובשנת 2016, לאחר שנה של עבודה עליה, הספר יצא לאור.

אבל זה לא נעצר שם... בהמשך התחלתי לעשות פרויקט נוסף בבית הכנסת בטאלין. רוב היהודים יודעים מעט מאוד על כשרות, וגם אני הייתי חלק מהרוב הזה. הצעתי לרוב שלנו להתחיל פרויקט חדש שקשור לכשרות. הלב שלי הציע את השם: "כשרות באסטוניה...!?" — זה פשוט!!! בפרויקט הזה ניסינו בדרך כלשהי לספר ולהראות מה פירוש לשמור כשרות ואיך לעשות זאת באסטוניה, מדינה שבה לא היו תנאים לכך. הפרויקט התחיל רק לאחרונה, אבל כבר הושגו הישגים רבים. פורסמה סדרה של שיחות על כשרות, ובהן הרב קוט מסביר צעד אחר צעד מהי בכלל כשרות ואיך להתחיל לשמור כשרות. בעקבות שערוריית בשר הסוסים שהתגלתה לפני שנה במערב אירופה, פורסם מאמר שקישר בין הפרשה הזו לבין הצורך לשמור על כשרות.

יצא לאור עלון עם מושגי יסוד על מהי כשרות. התקיימה תערוכה של מוצרים כשרים שאפשר לקנות באסטוניה. הפרויקט מתפתח בהצלחה, היום כמעט כל מוצר כשר ניתן להשיג באסטוניה. אם מוצר כשר מסוים אינו זמין בחנויות רגילות, אפשר להזמין אותו דרך בית הכנסת. לאחרונה, במסגרת הפרויקט, נפתח בית קפה כשר וירטואלי בשם

”שטרודל”, שבו יתפרסמו מתכונים יהודיים פופולריים. והכי חשוב — איך אפשר להכין אותם כהלכה וכשר, כאן באסטוניה, בפועל.

לפני יותר משנה החל לפעול פרויקט נוסף: ”לכל זמן, ועת לכל-חפץ תחת השמים” (קהלת ג:א). בימינו התהליך של ההכרה הלאומית והבנת הגורל המשותף של כל עם ישראל הולך ומעמיק. היום, אם אדם רוצה, אפשר לחיות לפי חוקי התורה חיים יהודיים מלאים בכל מקום — ולעשות זאת מתוך שמחה. לדעתי, האירוע החשוב ביותר בחייו של יהודי הוא חופה: חייו העתידיים, המשך חייו בילדיו — הכול תלוי ברגע הזה.

מתוך הבנה עמוקה של כך, החלטתי להקדיש צדקה לחופה, שהטקס שלה מתקיים בבית הכנסת של טאלין. מטרת הצדקה — בכל הדרכים האפשריות לסייע לפיתוח ולחיזוק טקס החופה, כדי שהחופה תהיה גם כיום וגם בעתיד אירוע רגיל בחיי הקהילה היהודית באסטוניה. שנזכה לראות את ילדינו ונכדינו עומדים תחת חופה — ולא רק נציג תמונות של אבותינו מתוך אלבום משפחתי. בחלומותיי, הפרויקט הזה יהפוך לבינלאומי — ואני מאמינה שכך יהיה.

לזוג הצעיר, שחופתו נערכה בבית הכנסת בטאלין, העניקה הקרן תרומה כספית או מתנה יקרת ערך.

בשנת 2007 נבנה בית כנסת חדש בטאלין. הבניין יפה מאוד, משלב מסורת אדריכלית יהודית של בתי כנסת עם עיצוב מודרני. בקומה השלישית נבנה אגף הנשים, אך בתכנון הראשוני חדר השירותים לנשים לא תוכנן כך שיתאפשר לומר בו את ברכת 'אשר יצר'. אני יזמתי והצעתי להנהגת הקהילה לתקן את החיסרון הזה, וכך אכן נעשה.

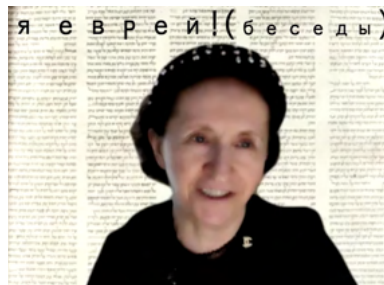
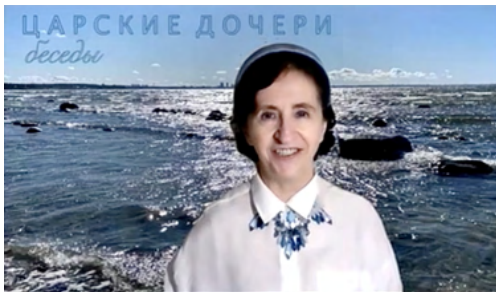

החזר הפך באמת לחזר נשים. לכל אורך הקיר מעל הכיור הותקן מראה, ועליו הודבקו מילות ברכת "אשר יצר" והסבר על נטילת ידיים. הוצבו שם ואזה יפהפייה מקושטת בזהב ונטלה נאה במיוחד.

אני מאמינה שכל מצווה שאדם מקיים — ראוי לקיים אותה בצורה יפה.

"זה אלי ואניו" — התנאה לפניו במצות; עשה לפניו ספה נאה, ולילב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה, וכתבו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בסופר אומן, וכורכו בשיראין נאים. " (שבת קל"ג ב')

זה היה הפרויקט האחרון שלי באסטוניה.

בלב אסטוניה, בבירתה טאלין, הרחק מארץ ישראל, בצפון הרחוק, נטעתי עץ וגידלתי אותו — עץ לתחיית החיים היהודיים. טיפחתי אותו שנה אחר שנה, דאגתי לכל נצר, ובהדרגה החלו להופיע על ענפיו פירות. אלה לא היו עלים ולא פרחים של טבע, אלא מעשים, מצוות וצעדים שהחיו את הקהילה וחיברו בין אנשים.

לכל פרי היה טעם משלו וסיפור משלו: באחד — דאגה לנשים, באחר — חמימות המשפחה היהודית. פרי אחד הוא בקולות הראיונות, ופרי אחר היה מלא בריח הלחם הטרי. על ענף נוסף הופיע פרי מיוחד: נשים החזיקו לראשונה בידיהן סידור אישי משלהן. ולצדו צמח מיזם נוסף — מרכז פניות (קול-סנטר), שחיבר את הקהילה והזכיר לכל אחד את יום היארצייט של קרובי משפחתו ואת יום הולדתו על פי הלוח היהודי.

כל אלה הפכו לעץ חי, שבו כל פרי נולד מדאגה, מאמונה וממעשים שנעשו מן הלב. ואולי זה העיקר בעץ הזה — שהוא מראה: אם כל יהודי יפתח את לבו, הוא ימצא את הדרך המיוחדת שבה יוכל להיות חלק מתחיית החיים היהודיים.

- ביקור נשים בודדות
- מתנה של נרתיק יפה למזוזות
- אפיית לחם כשר למשפחות השומרות כשרות
- צדקה לתמיכה בפרויקטים שונים בבית הכנסת
- ראיונות עם אורחים מעניינים בבית הכנסת טאלין
- כשרות באסטוניה
- דרכון יהודי
- מצוות קבורה לפי ההלכה היהודית
- ביגוד חם לנשים יהודיות צעירות
- ראיונות וידאו עם יהודי אסטוניה – “אני יהודי”
- ראיונות וידאו – “בנות מלך”
- מפגשים עם נשים צעירות על נושא המשפחה היהודית
- מועדון נשים “ראש חודש”
- הקמת מקום כשר לנטילת ידיים
- מרכז פניות (קול-סנטר) של בית הכנסת
- סדרת שיחות המוקדשת ל-10 שנות בית הכנסת טאלין
- סידור – מתנה לנשים יהודיות

זהו העץ שלי, שגדל באסטוניה.

יהודים יקרים!

לפני יותר מ־3300 שנה עברנו כולנו יחד תהליך של גיור לאומי - והפכנו לעם היהודי. יחד זכינו לקבל את התורה, יחד נכנסנו לארץ ישראל, יחד חווינו את בניית בית המקדש ואת חורבנו, יחד עברנו רדיפות, פוגרומים, שואה...

אז בואו, כשיהודי פוגש יהודי - פשוט נשמח אחד בשני ונחייך זה לזה. הרי זה אושר גדול - שה' בחר בנו להיות עמו!

כל היהודים: אסטונים, אוקראינים, בלארוסים... ושל כל סוגי היהודים בכל ארצות הגולה - דתיים מכל העדות והסוגים, וגם יהודים שעדיין אינם שומרי מצוות, יהודים צעירים ויהודים שכבר זכו לראות הרבה מאוד בחיים -

זהו עם אחד. זו נשמה יהודית אחת!

אחרית דבר

הספר הזה איננו רק עדות ותיאור של העבר. בתוכו נאספו קולות קרוביי, זיכרון עמי, הכאב והאור של גורל יהודי — ובעיקר הוא מעיד על כך שעם ישראל יתקיים לעד, למרות כל הרדיפות וניסיונות מחיקת הזיכרון, המורשת והזהות.

אבל הספר עצמו יצא לאור בעברית דווקא עכשיו, בזמן שלנו. היום, כשיש לנו כלים חדשים, הנסים מתגלים בצורה לגמרי בלתי צפויה — ממקום שאפילו לא מצפים לו. שנים רבות חיפשתי אפשרות כזאת — לתרגם את הדרכון היהודי שלי לעברית. לפעמים נדמה היה לי שזה אתגר בלתי אפשרי: לשלוט היטב ברוסית, בעברית וביידיש.

מדוע היה צורך בעברית? מפני שהדורות הבאים שלי כבר אינם שולטים ברוסית מספיק כדי להבין את כל הכתוב.

מדוע היה צורך ביידיש? מפני שהדיבור של אמא שלי הוא ערך נצחי שלצערי הולך ונשכח. לא המילים עצמן ביידיש הן העיקר, אלא המשמעות של הפתגמים הללו — עד כמה שהם פשוטים וגאוניים גם יחד. זה בול!

הבינה המלאכותית עזרה לי לתרגם ולשמור כל שורה בעברית וביידיש, לשמר את הניואנסים של השפה, את נשימת הפולקלור, את חום הביטויים המשפחתיים. היא לא רק "מכונת תשובות", אלא שותפה אמיתית ליצירה.

כך נוצר החיבור: העבר — בזיכרונות, ההווה — בעבודה על הספר, והעתיד — בזה שעכשיו הסיפורים האלו לא ייעלמו.

זהו נס של הזמן שבו אנו חיים: השכל האנושי והאינטליגנציה המלאכותית משתלבים, כדי שהשרשרת המחברת את כל הדורות להמשך רציף לא תיפסק!

העלייה שלי — ז' באדר ב' תשפ"ב

שורשי

